

Omówienia

Rysunki architektoniczne w aktach Dyrekcji Ubezpieczeń. Seria: Źródła do Dziejów Kielc, zeszyty 11, 12 i 13. Opracowanie: Krzysztof Myśliński

Cz. 1, Kielce 2019, ISBN 978-83-63477-26-4; zawiera rysunki z: Rynku, ulic Dużej, Jana Pawła II, pl. NMP, pl. Zamkowego

Cz. 2, Kielce 2020, ISBN 978-83-63477-30-1; zawiera rysunki z ulic: Małej, Leśnej, Piotrkowskiej, Sienkiewicza i Wesołej

Cz. 3, Kielce 2021, ISBN 978-83-63477-35-6; zawiera rysunki z dawnych wsi podmiejskich: Białogonu, Czarnowa, Domaszowic, Dymin, Szydłówka

Materiały kartograficzne i planistyczne (inventaryzacje budowlane, plany architektoniczne itp.) są cennym i pełnym treści źródłem do badań w wielu dyscyplinach historycznych. Wydaje się jednak, że zbyt rzadko wykorzystywane są przez historyków kultury materialnej, a zwłaszcza dawnej codzienności. Jedną z przyczyn jest fakt, że materiały tego rodzaju rzadko publikowane są w formie wizualnej w kompletnych zespołach. W zbiorach Archiwum Państwowego w Kielcach zachowały się akta Dyrekcji Ubezpieczeń w Warszawie, działającej w latach 1845–1866¹. Była to jedna z instytucji ubezpieczeniowych działających na obszarze Królestwa Polskiego. Częścią jej spuścizny są unikatowe rysunki architektoniczne przedstawiające rozplanowanie posesji mieszczkańskich w Kielcach oraz rzuty i opisy wybranych budynków mieszkalnych i publicznych. Ich katalog został opublikowany w 1993 r., ze skromnym wyborem reprodukowanych rysunków. Muzeum Historii Kielc w trzech zeszytach serii *Źródła do Dziejów Kielc* opublikowało komplet rysunków zachowanych w aktach ubezpieczeniowych dla Kielc i podmiejskich wsi, które znajdują się obecnie w granicach administracyjnych miasta, wykonanych niemal w całości w latach 1845–1847. Publikacja przynosi bogaty materiał do poznania warunków życia codziennego, charakteru zabudowy miejskiej i stanu higienicznego Kielc w połowie XIX w.

¹ A. Penkalla, J. Szczepański, *Katalog rysunków architektonicznych z akt Dyrekcji Ubezpieczeń w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach*, Warszawa 1993.

Dominik Flisiak, *Wybrane materiały ideologiczne i propagandowe Syjonistyczno-Socjalistycznej Partii Robotniczej Poalej Syjon-Hitachdut. Przyczynek do badań nad lewicą syjonistyczną w pierwszych latach powojennej Polski (1944/45–1949/50)*, Stara Szuflada, Chrzan 2021, ss. 164

Na przełomie 1944/1945 r. wraz z zakończeniem niemieckiej okupacji ziem polskich nastąpiła nieudana próba odtworzenia żydowskiej społeczności. Organizacją, która miała reprezentować społeczność żydowską wobec władz powojennej Polski, był powstały w listopadzie 1944 r. Tymczasowy Centralny Komitet Żydów w Polsce. W lutym 1945 r. organizacja zaczęła działać pod nazwą Centralny Komitet Żydów w Polsce. W nowych realiach politycznych próbowały funkcjonować partie żydowskie. Osiem z nich działało w sposób legalny, a trzy nielegalnie.

Wśród partii działających w sposób legalny były stronnictwa odwołujące się do centro-lewicowej i lewicowej wizji syjonizmu, tj. umiarkowany Hitachdut, Poalej Syjon Prawica (PS Prawica), Haszomer Hacair oraz marksistowski Poalej Syjon Lewica (PS Lewica). W 1947 r. doszło do połączenia PS Prawicy oraz PS Lewicy, w wyniku czego powstała Zjednoczona Żydowska Partia Robotnicza Poalej Syjon. Sojuszowi temu sprzeciwiła się mniejszościowa frakcja w PS Prawicy, której przewodził Józef Sack. Zwolennicy Sacka odeszli z PS Prawicy i połączyli się z Hitachdut, dzięki czemu powstała Syjonistyczno-Socjalistyczna Partia Robotnicza Poalej Syjon-Hitachdut (SSPRPS-H).

Przedstawiciele SSPRPS-H, będąc reprezentantami umiarkowanej centro-lewicy syjonistycznej, doceniali niektóre zmiany, które zaszły w powojennej Polsce. Wśród nich miało być przeprowadzenie reformy rolnej i nacjonalizacja przemysłu, a także zapewnienie równouprawnienia wszystkich mieszkańców Polski. W kontekście wydarzeń w powojennej Europie aktywiści SSPRPS-H z szacunkiem oceniali Czechosłowację przy jednoczesnej krytyce faszystowskiego reżimu Franco w Hiszpanii.

Reprezentanci SSPRPS-H, obserwując sytuację w ówczesnej Palestynie, która do maja 1948 r. była pod brytyjskim zarządem, postulowali powstanie międzynarodowej komisji pracującej nad przyszłością tych ziem. W skład tej komisji mieli wejść przedstawiciele Stanów Zjednoczonych Ameryki, Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich oraz Wielkiej Brytanii. Aktywiści partii wspierali ideę współpracy żydowsko-arabskiej i wskazywali na możliwość powstania jednego wspólnego państwa (żydowsko-arabskiego).

Należy wskazać, że przedstawiciele SSPRPS-H oceniali funkcjonowanie innych partii syjonistycznych. Prawicowe stronnictwa (Mizrachi, syjoniści-rewizjoniści) były określane jako ugrupowania odwołujące się w swym programie do faszyzmu. Z kolei aktywiści PS Lewicy byli krytykowi za prowadzenie nie-

skutecznej polityki, ponieważ stronnictwo to do 1937 r. działało poza Światową Organizacją Syjonistyczną. Przedstawiciele SSPRPS-H z szacunkiem podchodzili do ruchu Haszomer Hacair w związku z pracą na rzecz stworzenia w ówczesnej Palestynie jednego, dwunarodowego państwa (żydowsko-arabskiego).

Na przełomie 1949/1950 r. wraz z postępującą stalinizacją Polski nastąpiło wygaszenie działalności żydowskich stronnictw politycznych w powojennej Polsce, dotyczyło to też Syjonistyczno-Socjalistycznej Partii Robotniczej Poalej Syjon-Hitachdut.

Dominik Flisiak, *Jakob Steinhardt (1887–1968). Życie i działalność*, Stara Szuflada, Chrzan 2022, ss. 139

Omawiana publikacja poświęcona jest pamięci Jakoba (Jacob) Steinhardta, malarza i grafika pochodzenia żydowskiego, który urodził się w 1887 r. w Żerkowie, a zmarł w 1968 r. w Izraelu. Praca została podzielona na kilka części. Pierwsza z nich przedstawia podstawowe dane odnoszące się do wielowiekowej obecności Żydów na ziemiach polskich, w tym w Wielkopolsce. Dodatkowo niektóre informacje dotyczą historii Żerkowa, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów społeczności żydowskiej w tej miejscowości.

Następny fragment książki dotyczy Jakuba Steinhardta. Opisano w niej m.in. wkład artysty w rozwój europejskiego malarstwa, służbę w wojsku niemieckiej II Rzeszy na froncie wschodnim podczas I wojny światowej, wyjazd z hitlerowskich Niemiec w 1933 r. oraz jego działalność w ówczesnej Palestynie (od 1948 r. Izraelu).

Na ostatnią część pracy składa się rozbudowany aneks. W aneksie przedstawiono m.in. fotografie wybranych dzieł Steinhardta i teksty źródłowe, które są związane z artystą oraz jerozolimską Szkołą Sztuk Pięknych Bezalel (Becalel). Należy wskazać, że wśród tekstów źródłowych są materiały w języku angielskim oraz w polskim. Wśród nich trzeba wymienić artykuł opublikowany w polskojęzycznej, izraelskiej gazecie „Izraelskie Nowiny i Kurier. Codzienna gazeta informacyjna”.

Należy wskazać, że wśród dzieł autorstwa Steinhardta warto wymienienia są prace mające upamiętnić życie żydowskie w Sztetlach, ofiary Zagłady oraz prace związane z próbami zbliżenia między Izraelem a państwami arabskimi.

Opisywana praca nie powstałaby, gdyby nie lektura monografii i artykułów naukowych, których treść dotyczyła m.in. obecności społeczności żydowskiej na ziemiach polskich, w Żerkowie oraz działalności Steinhardta. Nie bez znaczenia w prowadzeniu badań było skorzystanie z prac poświęconych historii sztuki. Do powstania pracy przyczyniły się materiały znalezione podczas kwerend

w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma, Muzeum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma oraz w Muzeum Żydowskim w Berlinie (Jüdisches Museum Berlin).

Jacek Legieć, Krzysztof Latawiec, *Depolonizacja i rusyfikacja na prawobrzeżnej Ukrainie 1869–1880. Czasy generałów-gubernatorów Aleksandra Dondukowa-Korsakowa i Michaiła Czertkowa*, 2022 (t. 4 serii wydawniczej *Depolonizacja Ziemi Zabrzanych (1864–1914). Koncepcje – mechanizmy decyzyjne – realizacja*, red. Stanisław Wiech)

Seria wydawnicza *Depolonizacja Ziemi Zabrzanych (1864–1914). Koncepcje – mechanizmy decyzyjne – realizacja* jest efektem badań nad polityką rosyjską w guberniach zachodnich po powstaniu styczniowym, realizowanych w ramach kierowanego przez prof. Stanisława Wiecha projektu Narodowego Centrum Nauki pod tym samym tytułem.

Omawiany tom stanowi kontynuację studiów nad polityką depolonizacji Kraju Południowo-Zachodniego prowadzoną po powstaniu styczniowym, zapoczątkowaną pracą tych samych autorów *Prawobrzeżna Ukraina. Czasy Annienkowa i Bezaka (1864–1868)*, Kielce 2018. Tom czwarty obejmuje okres od 1869 do 1880 roku. Był to czas urzędowania na stanowisku generała-gubernatora kijowskiego dwóch kolejnych osób: Aleksandra Dondukowa-Korsakowa (1869–1877) i Michaiła Czertkova (1877–1881).

W pierwszej części tomu omówiono okoliczności, w jakich przyszło działać obu naczelnikom kraju, plany odnośnie do prowadzenia działań depolonizacyjnych, ich realizację i skutki. Przedstawiono sytuację na prawobrzeżnej Ukrainie w latach 70. XIX wieku, a także koncepcje prowadzenia polityki rosyjskiej na Ziemiach Zabrzanych.

Drugą część publikacji stanowi wybór materiałów źródłowych – notatek, raportów i sprawozdań wyższej administracji Kraju Południowo-Zachodniego z lat 1869–1881 oraz innych dokumentów ilustrujących politykę rosyjską wobec Polaków na tym terenie.

***Dzieje miasta Ostrowca Świętokrzyskiego*, red. Paweł Gotowiecki, Ostrowiec Świętokrzyski 2023, ss. 580, fot.**

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów. Treść główna poprzedzona została przedmową autorstwa Artura Łakomca i wstępem Pawła Gotowieckiego. Pierwszy rozdział *Krzemień i żelazo. Wybrane zagadnienia z pradziejów środkowego dorzecza Kamiennej* został napisany przez Artura Jedynaka i Kamila

Kaptura. Drugi dotyczy okresu nowożytnego w dziejach miasta. Jego autorką jest Magdalena Kopeć. Wyszczególniła ona cztery podrozdziały: początki, miasto, Żydzi w Ostrowcu i właściciele. Krzysztof Karbownik w rozdziale na temat Ostrowca nad Kamienną w okresie niewoli narodowej wyróżnił podrozdziały: *W okresie przejściowym*, *Normalizacja w okresie Królestwa Kongresowego*, *Ostatni wielki zryw i jego konsekwencje*, *Wielka wojna na małej prowincji*. Natomiast Barbara Kasprzyk-Dulewicz opracowała rozdział *Miasto dwóch kultur. Ostrowiec w dwudziestoleciu międzywojennym* (podrozdziały: *Hutnicze miasto?*, *Portret społeczny ostrowczan*, *Obraz codzienności*, *W kręgu polityki*, *Rozwój miasta*) oraz jest współautorką, razem z Jarosławem Dulewiczem, kolejnego rozdziału, *Ostrowiec Świętokrzyski w latach II wojny światowej* (podrozdziały: *Niemcy*, *Przemysł pod okupacją*, *Polacy*, *Gehenna ostrowieckich Żydów*). Jarosław Dulewicz napisał również rozdział zatytułowany *Pereelowskie przyspieszenie 1945–1980* (podrozdziały: *Mała wielka polityka*, „*Walczyliśmy o stal*” – *industrializacja miasta w wydaniu socjalistycznym*, *Urbanizacja i zmiany przestrzeni miejskiej*, *Ostrowczan portret zbiorowy – ciągłość i zmiany*). Paweł Gotowiecki zaprezentował burzliwą dekadę 1980–1990 (podrozdziały: *Karnawał „Solidarności”*, *Stan wojenny i „powojenny” marazm*, *Wokół kwestii gospodarczych*, *Miasto i jego mieszkańcy*, *W czasach transformacji*). Do części chronologicznej dołączono rozdział o życiu kulturalnym Ostrowca Świętokrzyskiego autorstwa Justyny Łado i o sporcie w mieście Waldemara Frańczaka i Dariusza Kisiele. Publikacja zawiera również kalendarium wydarzeń społecznych, gospodarczych, politycznych w Ostrowcu Świętokrzyskim w latach 1990–2022, które opracowali Dariusz Kisiel i Waldemar Frańczak. Publikacja zawiera indeks osób. Była zrecenzowana przez prof. dr. hab. Zdzisława Pietrzyka i dr. hab. prof. UJK Grzegorza Miernika.

Jacek Międlar, *Sąsiedzi. Ostatni świadkowie ukraińskiego ludobójstwa na Polakach*, Warszawa 2023, wPrawo.pl, t. 1, ss. 406, t. 2, ss. 400, fotografie

W związku z 80 rocznicą krwawej niedzieli 11 lipca 1943 r. ukazały się książki zawierające wartościowe i ważne wywiady z ostatnimi świadkami oraz analizę wydarzeń przeprowadzoną przez historyków czy dziennikarzy. Warto wspomnieć o dwóch pierwszych tomach *Sąsiadów...*, opracowanych przez Jacka Międlara, ale również o pozycjach: *Wołyń bez mitów. Kulisy ukraińskiego ludobójstwa na Polakach* pod red. Pawła Zdziarskiego (Warszawa 2023), *Ocaleni z ludobójstwa. Wspomnienia Polaków z Wołynia*, red. Joanna Karbarz-Wilińska, Bartosz Januszewski (Gdańsk–Warszawa 2023), *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, t. 1, red. Edward Gigilewicz, Leon Popek, Paweł Sokołowski, Tadeusz Zych (Warszawa–Lublin–Tarnobrzeg 2023).

Publikacja *Sąsiedzi. Ostatni świadkowie ukraińskiego ludobójstwa na Polakach* zawiera wywiady ze świadkami wydarzeń rozgrywających się podczas II wojny światowej na Kresach Wschodnich. Każdy tom rozpoczyna wstęp. Wywiady uzupełniają zdjęcia rozmówców, wybranych miejsc pamięci oraz mapy II Rzeczypospolitej.

Wśród świadków rzezi wołyńskiej jest Alfreda Gajdzik (z domu Pałka), mieszkająca w Dąbrowie Górniczej. Urodziła się w powiecie olkuskim w Michałowie w 1935 r., w dawnym woj. kieleckim. W 1938 r. zamieszkała z rodzicami we wsi Sosznik, pow. Sarny. Rodzina zakupiła 2 ha ziemi. Ojciec był krawcem. Według świadka Polaków zabijali sąsiedzi. Rozgrywały się straszne sceny, również na oczach dzieci: „Raz, pod wieczór, palił się dom w wiosce w Sosznikach i ja poleciałam z mamą tam zobaczyć. Zobaczyłam, jak z tego domu wyleciały dzieci, a oni na widły i w ten ogień je wrzucali. I matka zatkała mi oczy i mówi: »Chodź, chodź, chodź, nie patrz, nie patrz, żeby...«. I zabrała mnie stamtąd, żebym ja tego nie widziała” (t. II, s. 145).

Wiesław Dworniak, *Młynarze na terenie parafii Sulisławice gmina Łoniów od końca XVIII wieku do I wojny światowej*, Wieluń 2023, ss. 87, [1] strona, faksymilia, fotografie, ilustracje, mapy

Wiesław Dworniak jest lekarzem, specjalistą chorób wewnętrznych i kardiologiem mieszkającym w Wieluniu (województwo łódzkie). Zainspirowany genealogią swoich przodków, będących młynarzami, przygotował opracowanie na temat tej grupy zawodowej z terenu powiatów sieradzkiego, wieluńskiego i wieruszowskiego. Młynarze stanowili zróżnicowaną społeczność odgrywającą ważną rolę zwłaszcza w środowisku wiejskim. Swoje publikacje autor oparł przede wszystkim na czasochłonnych kwerendach prowadzonych w księgach metrykalnych i w aktach stanu cywilnego określonego terenu. Rezultatem jego żmudnych badań są książki wydane w Wieluniu: *Młynarze powiatu wieluńskiego od końca XVIII wieku do I wojny światowej w dokumentach metrykalnych* (2020), *Młynarze dorzecza rzeki Myi w gminach Brzeźnio i Wróblew od końca XVIII wieku do I wojny światowej w dokumentach metrykalnych* (2022), *Młynarze w gminie Lututów oraz na rzece Oleśnicy od końca XVIII wieku do I wojny światowej w dokumentach metrykalnych* (2022), *Młynarze w Wieluniu od końca XVIII wieku do I wojny światowej* (2023), ss. 208.

Najnowsza publikacja W. Dworniaka to książka poświęcona młynarzom na terenie parafii Sulisławice w gminie Łoniów (pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie). Do jej napisania skłoniła autora chęć utrwalenia dla przyszłych pokoleń informacji o tej grupie zawodowej zamieszkującej parafię, z której wywodzi

się jego małżonka, Anna Podsiadła-Dworniak. Jak wyżej wspomniano, główną bazą źródłową do powstania tej publikacji były księgi metrykalne i akta stanu cywilnego jedenastu parafii oraz księgi hipoteczne poszczególnych młynów z Hipoteki sandomierskiej z zasobu Archiwum Państwowego w Kielcach Oddział w Sandomierzu. Ponadto autor prowadził żmudne poszukiwania dokumentów, przeprowadził wiele rozmów (źródła wywołane), wędrowek po omawianych miejscach, a co ważniejsze, wykonał krytyczną analizę zgromadzonego materiału. Efektem jego pracy jest omawiana publikacja będąca swoistym opracowaniem archiwalnych wiadomości o młynarzach i ich rodzinach związanych z czterema młynami wodnymi i dwoma wiatrakami. Młyny wodne omówił zgodnie z biegiem rzek nad Kacanką (wcześniej nazywana Wroną, a później Koprzywianką i obecnie Kacanką): w Zgórsku (na Lipowcu) i w Bazowie oraz nad Koprzywianką w Sulisławicach i w Skwirzowej. Następnie zaprezentował wiatraki w Gierszowicach i w Ruszчы Płaszczynie. Ponadto autor wspomina o młynie wodnym nad Koprzywianką w Rybnicy, która dopiero od 1936 r. należała do parafii Sulisławice i jest poza zakresem chronologicznym i terytorialnym niniejszego opracowania obejmującego okres do I wojny światowej. Opracowanie jest próbą utrwalenia dla potomnych historii młynarstwa traktowanego, do lat 20. ubiegłego wieku, jako zawód rzemieślniczy, a później przemysłowy.

We wstępie autor wyjaśnił, skąd się wzięły jego zainteresowania grupą społeczną młynarzy w ogóle i w parafii Sulisławice. Omówił istnienie parafii i związki z nią rodziny żony, a następnie jej przynależność administracyjną. Wyjaśnił podstawowe zagadnienia związane z młynami wodnymi, wiatrakami oraz z młynarstwem.

Temat każdego młyna jest opracowany według stałego schematu. Najpierw podane są informacje o miejscowości, dane dotyczące właścicieli lub dzierżawców młyna, później rodzin młynarzy w nim zatrudnionych, dodatkowo w tabeli podano potwierdzone okresy zatrudnienia poszczególnych młynarzy. Natomiast w częściach zatytułowanych *Po latach* autor zaprezentował losy poszczególnych młynów w okresie międzywojennym, a nawet po II wojnie światowej do czasu ich zamknięcia. Informacje na ten temat czerpał z wywiadów z młynarzami i ich rodzinami. Opisy poszczególnych młynów kończą *Varia*. Zawierają one wybrane przez autora z przejranych akt metrykalnych ciekawostki. Stanowią istotne uzupełnienie informacji, znacznie przekraczające zagadnienia tytułowe.

Warto odnotować, że akta metrykalne dziś są jedynym źródłem, w którym można potwierdzić istnienie wiatraków w poszczególnych miejscowościach. Publikacja liczy 87 stron. W bibliografii poza wymienionymi źródłami zamieszczono wykaz 23 opracowań i 9 map. Ponadto książka zawiera *Słownik pojęć i Skróty*. Każdy z młynów wodnych w omówieniu posiada mapę prezentującą

najbliższe otoczenie poszczególnych młynów. Cennym uzupełnieniem publikacji są fotografie przedstawiające stan zachowania młynów oraz wizerunki młynarzy i ich rodzin.

Omawiana publikacja służy przywróceniu pamięci odbiorców osób i wydarzeń dotyczących środowiska młynarskiego na terenie parafii sulisławskiej. Wielu czytelników na kartach tej książki może odnaleźć swoich przodków i dodatkowo wiele ciekawostek dotyczących regionu.

ZESPÓŁ REDAKCYJNY